

“BETİMLEYİCİ TIP TERİMİ” KAVRAMI VE ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİYLE YAZILMIŞ TIP METİNLERİNDEKİ BETİMLEYİCİ TERİMLER

Yrd. Doç. Dr. Emel KAYA GÖZLÜ*

ÖZ: Bu makalede, 14.-15. yüzyıllarda Eski Anadolu Türkçesiyle (EAT) yazılmış tıp eserlerinin dili farklı bir yönüyle mercek altına alınmıştır. EAT dönemi tıp eserlerinin hemen hemen tümünde görülen ve önemli bir işlev üstelenen “Betimleyici tıp terimleri” üzerinde bugüne kadar hiçbir çalışma yapılmamıştır. Oysa bu terimler, bugünkü modern tıpta da önemli bir yer tutmaktadır. EAT dönemi tıp eserleriyle ilgili kimi çalışmalarda söz konusu terimlerin sadece varlığından bahsedilmiş, ancak bunlar tıp terminolojisinden sayılmamıştır. Çalışmamız, tıp metinlerindeki terminoloji tiplerinden ve üslup çeşitlerinden yola çıkarak betimleyici tıp teriminin ne olduğunu, EAT metinlerinde hangi amaçla ve nasıl bir işlevle kullanıldığını ve bu terimlerin tıp dilinin Türkçeleşmesine katkısını hekim-metin-toplum ilişkisi çerçevesinde ve göstergebilimin olanaklarından faydalanarak tartışmaya açmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Betimleyici tıp terimi, Eski Anadolu Türkçesi, Tıp dili, Tıp terimleri, Osmanlı hekimliği

The Concept of “Descriptive Medical Terms” and Descriptive Terms in Medicals Texts Written in Old Anatolian Turkish

ABSTRACT: In this article, language of medical texts written in Old Anatolian Turkish in 14th and 15th centuries is studied through a different aspect. Although they are used even in modern medical texts, “Descriptive Medical Terms” are present in almost all of the medical texts belonging to the Old Anatolian Turkish era, and these terms have hardly been investigated yet. Their presence was mentioned only in some of the works related to medical texts; however, they were not regarded as in the medical terminology. The aim of this work is to discuss what medical terms are through examining the terminological types and different styles of medical texts, how and why they were used in Old Anatolian Turkish

* Doğu Akdeniz Üni. Eğt. Fak. Türkçe Eğt. Böl. Gazimagosa/KKTC, emel.gozlu@emu.edu.tr

texts, and contribution of these terms to the Turkishization of medical terms through the relation between physician-text-society and through semiotics.

Keywords: Descriptive Medical Term, Old Anatolian Turkish, Medical Language, Medical Terms, Ottoman Medical Science.

Giriş

Eski Anadolu Türkçesi (EAT) ile yazılmış tıp metinleri çeşitli araştırmacılar tarafından çalışılıp ortaya kondukça bu metinlerin sahip olduğu geniş Türkçe tıp terminolojisi dikkat çekmektedir. Bilindiği gibi, bir alanda sağlam bir terminolojinin oluşabilmesi için, söz konusu alana bilimsel anlamda nüfuz edilmiş, derin ve ayrıntılı bir dizi yoğun çalışmanın yapılmış, paylaşılmış, alanın ortak unsurlarının ön plana çıkarılmış ve dilin sahip olduğu imkânların seferber edilmiş olması gerekir. Bu tıp eserleri üzerinde yapılacak kapsamlı çalışmalar, bize sadece dilin bilimsel etkinliklerde nasıl kullanıldığını, nasıl terim türetildiğini göstermekle kalmaz, aynı zamanda dönemin hastalık ve sağlık algısını da açığa vurur. Toplumun ve dönemin hekimlerinin nasıl düşündüğünü, neyi dikkate aldığını veya almadığını, neleri nasıl ifade etme ihtiyacı duyduğunu yani hekimin, tecrübelerinden yola çıkarak zihninde tasarladıklarını ortaya koyarken dili nasıl esnettiğini veya sınırlandırdığını anlamamızı sağlar.

Her alanın kendine özgü bir terminolojisi vardır. Türk tıbbının 14. ve 15. yüzyıllarda sahip olduğu terminolojiyi sağlıklı bir şekilde tespit edebilmek için, öncelikle bu tıbbın temelini oluşturan kuramsal çerçevenin belirlenmesi gerekir. Bilindiği üzere, bir kuramsal çerçeve oluşturulurken kullanılan iki temel yöntem mevcuttur. Bunlardan birincisi, daha önce üretilmiş olan bilimsel bilgilerin verici konumundaki uygarlıktan, alıcı konumundaki uygarlığa çeviri yoluyla aktarılması; ikincisi ise verici uygarlıkta bulunmayan bir bilimsel yöntemin geliştirilmesi ve bilgi üretiminde kullanılmasıdır. Burada verici uygarlık, Yunan Uygarlığının hemen hemen bütün önemli bilimsel birikimini Yunancadan Arapçaya aktaran İslam Uygarlığı, alıcı uygarlık ise Osmanlı Uygarlığıdır (Demir 2001:13). Bu şekilde, Anadolu'da 14. ve 15. yüzyıllarda Arapçadan Türkçeye tercüme edilen tıp eserlerinin yanında, yine bu Arapça tıp eserlerinin yapısı esas alınarak yazılmış Türkçe telif eserler de mevcuttur.

Hiçbir dil zengin bir dil olarak ortaya çıkmamış ve kendi başına bu aşamayı gerçekleştirmemiştir. Onun görüş alanı başka dillerle karşılaştırılmak daha doğrusu çeviriler yapmak yoluyla genişletilebilmiştir. Çeviricinin emeği ve çabasıyla diller, genellikle iki önemli yönde gelişmiştir: 1. Sözcük ve biçim, 2. Anlatım gücü (Tekeli 1994: 231).

Yazılan bu tıp eserlerinde, müellif ve müstensihlerin çevirdikleri ve telif ettikleri eserlerde geçen Arapça ve Farsça terimlerin yerine bunla-

rın Türkçelerini kullanma veya terimi Arapça yazsa bile yanına Türkçe açıklamasını yapma eğilimi çok dikkat çekicidir. Bu eğilimin, hem eserlerin yazıldığı EAT dönemindeki Türkçeye bakış açısıyla hem de tıbbın bizzat insanı ilgilendiren ve bilgilendiren doğası, toplumu hastalıklardan koruma ve kurtarma göreviyle açıklanması mümkündür¹. Diğer taraftan, terimlerin Türkçeleştirilmesi için sarfedilen bu çabaların sözcük, biçim ve anlatım gücü bakımından 15. yüzyılda güçlü bir Türkçe tıp dilinin oluşumuna zemin hazırladığını da belirtmek gerekir.

1. Tıp Metinlerinde Türkçe Terminoloji Tipleri

Tıp dili, özel teknik terimlerden oluşan bir dildir. Bu teknik dilin sözcük dağarcığı hastalığın teşhisine, tedavisine, önlenmesine ve araştırılmasına yönelik terimlerden meydana gelmektedir (Erten 2003: 34). Hekimlerin bu terimleri kullanışı hekim-hekim, hekim-hasta ilişkisine göre değişiklik göstermektedir. Hekimler meslektaşlarıyla konuşurken ortak teknik terminoloji üzerinden, halkla konuşurken onların anlayabileceği ölçünlü dil üzerinden anlaşmayı yeğlerler.

Gerek bugünkü modern tıpta gerekse EAT dönemine ait tıp metinlerinde genel olarak iki tip Türkçe terminolojinin kullanıldığı görülmektedir:

1. *Teknik terimler (technical medical terms)* de diyebileceğimiz, açıklama, tasvir veya benzetme içermeyen, ya tek kelimeli ya da isim veya sıfat tamlaması yapısıyla kurulmuş birden fazla kelime içeren terimler

2. Teknik terimin yerine kullanılan ve daha çok bir açıklama veya tasvir niteliği gösteren *betimleyici terimler (descriptive medical terms)*.

EAT eserlerinde birinci gruptaki terimlere “ağzı, ağrı, göz, parmak, issi marazlar, inceağrı, bil ağrısı, nefes tarlığı, güz ısıtması, hıçne tağarcuğı, kuduz taladuğı, kurdeşeni, baş tamarı, yanık...vb.” gibi terimler örnek verilebilir.

İkinci gruptaki betimleyici terimler, bizim bu çalışmamızda ele alacağımız, tıp dışı görüldüğü için alanda çalışanlar tarafından ihmal edilen, ancak işlevselliği ile 14.-15. yüzyıl tıbbında çok önemli bir görev üstelenen terimlerdir. Amacımız, bu terimlerin hem hekimler hem de toplum açısından nasıl bir işlevi yerine getirdiğini irdeleyerek söz konusu tıp metinlerinin dilini hekim - metin - toplum ilişkisi bağlamında ortaya koymaktır.

¹ EAT döneminde tıp eserlerinin neden Türkçe yazıldığı konusunda ayrıntılı bilgi ve görüşler için bk. Yavuz 1983, Sarı 1999, Kaya 2008.

2. Betimleyici Tıp Terimlerinin Betimlenmesi Girişimi ve Tıp Metinlerinde Üslup Meselesi

Betimlemek, en genel anlamıyla “Bir nesnenin, kendine özgü belirtilerini tam ve açık biçimde söz veya yazı ile anlatmak, tasvir etmek (TS 1998: 278)” demektir. Betimlemekle aynı anlamda kullanılan “tasvir etmek” ise “ayrıntılıyla anlatmak, göz önünde canlandırmak (TS 1998: 2146)” anlamında kullanılmaktadır. O halde, betimleyici tıp terimi, “Bir hastalığı, kendine özgü belirtilerini göz önünde canlandırabilecek kadar tam, açık ve ayrıntılı bir biçimde ifade eden terim.” şeklinde açıklanabilir.

EAT ile yazılan tıp eserlerinde “Südük dāyim akıp durmamak (selesü'l-bevl: idrar tutamama, idrar kaçırma)” (MŞ), südük tanzum tanzum gelmek (damla damla idrar gelmesi)” (MŞ), “gevede od göyüdürmeklik (yanık)” (Mf.), “gey zahmetler-ile işemek yāhūd hīç işeyememek (usrü'l-bevl: idrar tutukluğu/zorluğu)” (MŞ, Mf.), “ağrı göğüzden tutıban çıqup arçaya yayılmaqlık (zatürrede göğüs ağrısı)” (Mf.), “göze ak düşmek (katarakt)” (MŞ, Mf, M, KMT) , “gözün yaşı akup dīnmemek (seyalān: sürekli göz yaşsı akması)” (M), “göz tomalup taşra geldüğü/çıkdüğü (nutuvü'l-ayn: gözün dışa doğru atılması)” (CH) ve benzeri birçok örneğiyle karşılaştığımız betimleyici tıp terimleri, yukarıda da değindiğimiz gibi, sadece eski tıpta kullanılmamaktadır. Bugünkü modern tıpta da çeşitli vesilelerle betimleyici tıp terimlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Yabancı dilde yazılmış tıp metinlerinin Türkçeye çevirisi konusunu ele alan Erten'in Newmark'tan aktararak ortaya koyduğu tespitler ilgi çekicidir:

“Tıp metinleri çevirisinde terminoloji açısından sorun yaratan bir başka konu da teknik ve betimleyici terimler arasındaki farktır. Kaynak dil yazarı üç nedenle teknik terim için betimleyici bir terim kullanabilir:

1.Nesne yenidir ve de adı yoktur.

2.Tekrarları önlemek için betimleyici terim alternatif olarak kullanılır.

3.Betimleyici terim, bir başka terimle zıtlığı belirtmek için kullanılır.” (Erten 2003:87)

Yukarıdaki alıntı, bugün betimleyici tıp terimlerinin belirli bir işlevle ve bir ihtiyacı karşılamak üzere kullanıldığını göstermektedir. EAT ile yazılan tıp metinlerinde de betimleyici terimlerin hangi amaçla kullanıldığı, işlevinin ne olduğu ve bunlara neden ihtiyaç duyulduğunun sorulanması gerekir.

Osmanlı Dönemi'nde hekimlerin genellikle iki yolla yetiştiği bilinmektedir. Medreselerde ve darüşşifalarda usta-çırak usulüyle yetişen hekimler olduğu gibi, bu kurumların dışında yine usta-çırak usulüyle

yetiştir Anadolu'nun ve Osmanlı'nın çeşitli bölgelerinde halka şifa dağıtan hekimler de çoktur. Nil Sarı, Osmanlı hekimliğini anlattığı makalesinde Türkçenin ilim lisanı olarak görülmediği bir dönemde Anadolu'da yazılmış tıp eserlerinin neden Türkçe kaleme alındığı konusunu irdelerken önemli tespitlerde bulunmuştur:

“Bu dönemde artık Anadolu Türkleşmişti ve Türkçeden başka dil bilmeyen, muhtemelen çoğu usta-çırak usulüyle yetişmiş tabip ve cerrahlar, icra ettikleri sanatın dayandığı yazılı bilgilere ulaşamıyordu. Nitekim Türkçe tıp yazmaları incelendiğinde, çok kere pratik bilgilere yer verildiği görülür. Mesela Türkçe müfredat veya mürekkebât kitabı kaleme alınmış ya da bu alanda Türkçeye çeviriler yapmanın asıl amacı uygulamaya yönelikti. Yani drogların adlarıyla ilgili karışıklığı çözmeye çalışarak doğru tanınmalarına ve böylece Arapça ya da Farsça bilmeyen tabiplere ya da hekim olmayan yerde halka yardımcı olmaktı.” (Sarı 1999: 24)

Usta-çırak usulü eğitimin yaygın olması, her yöreden mahkeme sicillerinde hekim ve cerrahlara ait belgelerin bulunması, gezici hekim ve cerrahların, yani dükkânsızların (bî-dükkân) Osmanlı'nın merkezden uzak köşelerine hizmet verebildiğini düşündürmektedir (Sarı 1999: 25). Osmanlılarda halk hekimliğinin ve kendi kendine tedavi uygulama geleneğinin çok yaygın olduğu da dikkate alınır, usta-çırak usulüyle yetişmiş gezici hekim ve cerrahlar ile kendini, ailesini tedavi edecek kişilere yol gösterecek bir rehber ihtiyacı duyulması kaçınılmazdır. Bu ihtiyacın farkında olan müellifler de eserlerini Türkçe yazmayı tercih etmişlerdir. Türkçe yazılan tıp eserleri, 14. ve 15. yüzyıllarda geniş bir Türkçe terminoloji oluşmasını sağlamış, tıp dilinin Türkçeleşmesinde çok önemli bir görev üstlenmiştir.

Tıbbın insan sağlığını doğrudan ilgilendiren bir alanı kapsaması, bu alanda yapılacak her türlü etkinliğin (teşhis, tedavi, ilaç hazırlama) büyük bir titizlikle gerçekleştirilmesini öngörür. Çünkü en küçük hata bile ölümle sonuçlanabilmektedir. Dolayısıyla gerek hastalığın gerek tedavide kullanılacak ilaçların (drog) hekim tarafından çok iyi bilinmesi önem arz eder. Betimleyici terimler, teknik terimi açıklama ve tasvir etme işlevi gördüğü için yapılacak hataları en aza indirmeye endişesinin bir sonucudur.

Bu sebeptendir ki EAT döneminde yazılan tıp metinlerinde iki farklı üslup göze çarpar. Birisi meslek erbabına yönelik yazılmış, çoğu zaman alanda kendi bilgisini de ispatlama kaygısının etkisiyle Arapça ve Farsça kelimelerin sıklıkla yer aldığı eserlerde, daha çok ilmî bilgi ve teknik terimin kullanıldığı üslup, diğeri ise usta-çırak usulüyle yetişen hekimlere ve halka yönelik kaleme alınan eserlerde, daha basit bilgilerin verildiği ve teknik terimlerin yanı sıra alana açıklık getirmek kaygısıyla betimleyici

terimler ile çeşitli açıklamaların kullanıldığı üsluptur². İkinci tür üslupta betimleyici terimler, hem Türkçe hem de Arapça teknik terimlerin birer alternatifi olarak sunulabilmektedir.

Bu yönüyle betimleyici tıp terimleri işlevsel terimlerdir. Usta-çırak usulüyle yetişen hekimin tıbbi öğrenme ve öğretme diline hizmet ettiği gibi, hekimin olmadığı yerde halkın tıp eserinden en üst düzeyde faydalanabilmesini de temin eder. Bu terimler, tıbbın merkezindeki terminolojiyi temsil etmez; tam tersine tıp dilinin halka indirgenmesi sürecinde hekim eksikliğini ve bundan doğacak zaafiyeti gidermek için kullanılır. Betimleyici tıp terimlerine genel olarak asıl (teknik) tıp terimlerine düşülen açıklayıcı kalıplaşmış bir dipnot gözüyle bakılmasında fayda vardır.

Betimleyici terimler, alanı halk arasında görünür kılmak için zihinsel somutlamalardır. Tıp metinleri bu açıdan incelendiğinde özellikle uygulamaya yönelik somut kavramların daha fazla geliştiği, soyut kavramların kısır kaldığı görülmektedir. Bu durumun bir eksiklikten ziyade tamamlanamamış bir süreç olduğu kabul edilebilir. Sarı (1999: 24), tıp dilinin Türkçeleştirilme süreci 15. yüzyıldan sonra da devam ettirilseydi soyut kavramların da zenginleşmiş olacağını ifade etmektedir.

3. Betimleyici Tıp Terimlerinin Göstergibilimsel Temsili

Betimleyici terimlerin tıp terminolojisindeki yerini ayırt edebilmek için göstergibilimsel bir akıl yürütme yapabiliriz. Bunun için üç kavramı karşılamamız gerekir: Birincisi göstergedir ki dil sistemi içerisinde biçim ve anlamı birlikte taşıyan ögedir. İkincisi, göstergenin sessel yapısını temsil eden gösteren ve üçüncüsü göstergenin anlamsal yapısını, zihnimizdeki imgesini veren gösterilendir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, betimleyici tıp terimleri hem Türkçe hem de Arapça teknik terimlere karşılık olabilmektedir. Yani müellif veya müstensih terimin Türkçesini yazdıktan sonra yine Türkçe olarak onun betimlemesini yapmaktadır (Örnek 1, 2). Diğer taraftan, terimin

² Bugünkü modern tıp metinlerinde de hitap edilen kitleye göre üslup (biçem) değişmektedir. Newmark bu değişik üslupları üçe ayırarak şöyle açıklar: 1. Edilgen yapı, geniş zaman ve bitmişlik zamanı kullanımı, süssüz dil, Latince sözcük dağarcığı, jargon, eylemlerle kullanılan isim tamlamaları ve eğretilme kullanılmamasıyla karakterize olan akademik yazıların içerdiği duygusal olmayan, resmî dille yazılan teknik biçem, 2. Birinci çoğul şahıs, geniş zaman, aktif eylemler ve temel kavramsal eğretilmelerin kullanımıyla karakterize teknik terimli ders kitapları için tarafsız ya da resmî olmayan biçem, 3. Basit dil bilgisi yapıları, çeşitli resim ve tanımlara uyum sağlayacak geniş bir sözcük dağarcığı ile karakterize popüler bilim kitapları için resmî olmayan biçem (Akt. Erten 2003: 106).

Arapçasını yazdıktan sonra Türkçe karşılığını tek kelimeyle veya bir tamlamayla değil, betimleyici terim şeklinde verebilmektedir (Örnek 3, 4).

Betimleyici tıp terimlerinin kullanımı, müellif ve müstensihlerin kendi kişisel tercihi ile de ilgilidir. Kimi yazarlar betimleyici terim yerine bunun daha teknik ifadesini tercih ederken, kimileri yukarıda ifade etmeye çalıştığımız kaygılar dolayısıyla betimleyici terim kullanmayı gerekli görmüşlerdir.

Aşağıdaki örnekler, buraya kadar anlattıklarımızı gösteren-gösterilen ilişkisi çerçevesinde somutlaştırmamıza yardımcı olacaktır:

(1) *Zahire-i Murâdiyye’de geçen “yanık”ı teknik bir terim olarak ele aldığımızda, gösteren y-a-n-ı-k sesleri, gösterilen ise yanığın kafamızdaki imgesi ve aynı zamanda tıbbi bir hadise olarak tenin herhangi bir bölgesinde ısıdan kaynaklanan tahriptir. Burada, “yanık” göstereni, doğrudan yanık olgusuna atıf yapar ve tek sözcükten meydana gelmiştir. Hadiseye betimleyici tıp terimi açısından baktığımızda “yanık” teknik teriminin anlamdaşı betimleyici tıp terimi olarak Mf.’de “gevede od göyündürmeklik (119b/8)” şeklinde geçmektedir. Görüldüğü gibi teknik terimde gösterilenin (yanık) tek bir göstergesi varken, betimleyici tıp terimlerinde gösterilen hadise tek, fakat gösteren üç sözcükten meydana gelmiştir ve bu sözcükler zihnimizde bir resim oluşturmaktadır. Böylece hem tıp terminolojisinin hem de betimleyici tıp terimlerinin gösterileni aynıyken, göstereninde farklılık ortaya çıkmaktadır. Betimleyici tıbbi terimlerin gösterenleri, tıbbi terimin gösterilenini betimleyip sadeleştirip teknik tıbbi terimi resimleştirip tasvir ederek halka indirmek ve böylece terim, usta-çırak ilişkisi içerisinde işlevsel hale getirilmektedir.*

“Gevede od göyündürmeklik” betimleyici teriminin kullanıldığı Müfîd, Şerefeddin Sabuncuoğlu’nun öğrencisi Muhyiddin Mehi tarafından Müntahab-ı Şifa’nın teorik ve zor olan kısımları çıkarıldıktan sonra, hekim adayının ezberleyip öğrenmesi kolay olsun diye manzum olarak yazılmış bir tıp eseridir. Aynı terim MŞ’de “od göynüğü (146b/5)”, Y’de “od yangını (247b/2)” şeklinde geçmektedir. “Gevede od göyündürmeklik” teriminin özellikle hekim adaylarına yönelik bir eserde kullanılmış olması yukarıda anlattıklarımızı destekler niteliktedir.

(2) *Hemen hemen tüm tıp eserlerinde “Zâtü’r-riyye” bahislerinde geçen “göğüs ağrısı” teriminin başka göğüs ağrılarıyla karıştırılma riskini ortadan kaldırabilmek kaygısıyla tasvir edilmesi “ağrı göğüsden tutup arçaya çıkmak (MŞ 72a/15)” ve “ağrı göğüzden tutuban çıkup arçaya yayılmaçlık (Mf. 82b/10)” şeklinde aynı resmi vurgulayan iki betimleyici terimin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Aslında her üç terimde de gösterilen, zatürre hastalığındaki göğüs ağrısıdır. Ancak gösterenlerden ikincisi ve üçüncüsünün üstlendiği betimleyici işlev, hastalığı teşhis edecek hekimin yanılma payını ortadan kaldırma amacını işaret etmektedir.*

(3) *CH'de geçen Arapça “nutuvvü'l-ayn (P66b/3)” terimi yine CH'de “göz toplamup taşra geldiği/çıktığı (P66b/2)” şeklinde bir betimleyici terimle karşılanmıştır. “Nutuvvü'l-ayn” terimiyle gösterilen “gözün dışa doğru atılması, gözde meydana gelen şişme”dir. Arapça terim için kullanılan gösteren durumundaki “göz toplamup taşra geldiği/çıktığı” betimleyici terimi gözdeki bu rahatsızlığın - şişkinlik şeklinde görülen diğer rahatsızlıklardan ayırmak için - dışa doğru taşma biçiminde olduğunu betimlemektedir.*

(4) *Arapça “usrü'l-bevl” terimi KMT'de “südük tutulmağı/tutulmağı (113a/7)” CH'de “südük tutulmağ (P98a/9)” şeklinde bir tamlamayla karşılanırken MŞ'de “şu yolu dutulması (101b/11)” teriminin yanında, “zahmetile işlemek ve hiç işeyememek (101b/13)” Mf.'de ise “gey zahmetler-ile işlemek yâhüd hiç işeyememek (97b/1)” şeklinde betimleyici terimle karşılanmıştır. Burada gösterilen “idrar yapmada zorluk çekme, idrar güçlüğü”dür. Yukarıdaki terimlerden “südük tutulmağı/tutulmağı”, “südük tutulmağ” ve “şu yolu dutulması” gösterenleri, yeterince açık bir ifade vermezken aynı gösterilen için kullanılmakta olan betimleyici nitelikteki “zahmetile işlemek ve hiç işeyememek” ve “gey zahmetler-ile işlemek yâhüd hiç işeyememek” gösterenleri, “usrü'l-bevl” rahatsızlığının neyi ifade ettiğini adeta bir resim gibi tasvir etmektedir.*

Göstergenin anlamsal yapısını ve zihnimizdeki imgesini daha kapsamlı şekilde temsil edebilme kabiliyeti bulunan betimleyici terimlerin büyük kısmının rahatsızlığın etkilerini hastanın kendi üzerinde nasıl ve ne derece hissettiğinin ve doktorun hasta üzerinde yaptığı gözlem/tetikliklerin neticesinin betimlenmesiyle oluşması, bu terimlerin halka/hastaya yönelik oluşunun en önemli kanıtlarından biri olarak görülmelidir. “Gevdede od göyündürmeklik” terimi “yanık” veya “od göynüğü” gibi ya da “ağrı göğüzden tutıban çıkup arkaya yayılmaçlık” terimi “göğüs ağrısı” gibi veya “gey zahmetler-ile işlemek yâhüd hiç işeyememek” terimi “südük tutulmağ” gibi tarafsız ve resmî bir ifadeye sahip değildir. Bu betimleyici terimlerde yer alan ifadeler, hastanın rahatsızlıkla derin yapıda kurduğu organik bağın dillendirilmesinin bir sonucudur.

Sonuç

Betimleyici tıp terimleri (descriptive medical terms), 14.-15. yüzyıllarda Türk tıp dilinin terimleşme sürecinin bir ön safhası ya da başlangıcı olarak değerlendirilmemelidir. Teknik nitelikteki terimler, 14. yüzyılda Türkçe yazılan Tuhfe-i Mübârizî (Hekim Bereket), Edviye-i Müfredede (İshak bin Murâd), Hulâsatu't-Tıbb (Hekim Hayreddin) gibi ilk eserlerde bile mevcuttur. Betimleyici terimler, bugünkü modern tıpta da ol-

duğu gibi, teknik terimlerin yanı sıra kullanılmış ve bunlara teknik terimlerden farklı işlevler yüklenmiştir.

Betimleyici terimler, 14.-15. yüzyıllarda Türkçe tıp dilinin oluşmasında ve gelişmesinde önemli bir rol oynadığı gibi, bu terimlerin Osmanlı Döneminde karakteristik bir özellik olan usta-çırak ilişkisiyle hekim yetiştirme usulünde tıbbi öğrenme ve öğretim dilinin tamamlayıcı bir parçası olduğu söylenebilir.

Betimleyici terimlerin hem Türkçe hem Arapça terimlere alternatif olarak sunulmaları gerçekten ilgi çekicidir. Bu durum terimlerin, *teknik terimlerden (technical medical terms)* farklı olarak insan ve toplumla iç içe bulunan tıp alanını halka indirgemekte önemli bir işlev üstlenmiş ve alanı halk için somutlaştırmış olduğunun bir göstergesidir. Bu terimler, teşhis ve tedavide hekimlere yardımcı olduğu gibi, hekimin bulunmadığı durumlarda alternatif bir alan yaratıp tasvir etme yöntemiyle halkın kendi hastalığını teşhis ve tedavisinde de yol gösterici bir rol üstlenmiştir.

Betimleyici tıp terimleri, Arapça ve Farsça ağırlıklı olan tıp dilinin Türkçeleştirilme sürecine de katkıda bulunmuş, özellikle Arapça terimlerin Türkçeleştirilmesi faaliyetinde neredeyse teknik terimler kadar rağbet görmüştür. Böylelikle 15. yüzyılda betimleyici terimler teknik terimlerle birlikte geniş ve işlek bir Türkçe tıp terminolojisinin oluşmasını sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- ALTINTAŐ, Ayten (2004), *Yâdigâr (Tabîb İbn-i Şerîf)*. C. II, 5. Merkez Efendi Geleneksel Tıp Günleri Anısına (14-22 Mayıs 2004), Yerküre Yayınları, İstanbul.
- BAYAT, Ali Haydar (2005), *Kitâbü'l-Müntehâb fi't-Tıbb* 6. Merkez Efendi Geleneksel Tıp Festivali Anısına (3-12 Haziran 2005), İstanbul.
- BAYAT, Ali Haydar ve Necdet OKUMUŐ (2004), *Mürşid (Göz Hastalıkları) İnceleme-Metin-Dizin-Sözlük*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- DEMİR, Hüseyin (2002), *Zahire-i Muradiye*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- DEMİR, Remzi (2001), *Osmanlılarda Bilimsel Düşüncenin Yapısı*, Epos Yayınları, Ankara.
- ERTEN, Asalet (2003), *Tıp Terminolojisi ve Tıp Metinleri Çevirisi*, Seçkin Yayınları, Ankara.
- KAYA, Emel (2008), *Muhyiddin Mehî'nin Müfîd (Nazmü't-Teshîl) Adlı Eseri (İnceleme-Metin Dizin) ve Bu Eserin XV. Yüzyıl Türk Tıp Dilinin Oluşmasındaki Yeri*, 3 Cilt, (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya.
- ÖNLER, Zafer (1990), *Müntahab-ı Şifâ I (Giriş-Metin)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- SARI, Nil (1999), “Osmanlı Hekimliği ve Tıp Bilimi”, *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, S.5, İstanbul, s.11-68.
- TEKELİ, Sevim (1994), “Bilim Dillerinin Tarihsel Gelişimlerine Bir Bakış”, *Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s.205-232.
- TDK (1998), *Türkçe Sözlük*, C. 2, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Uzel, İter (1992), *Cerrâhiyyetü'l-Haniyye (Şerefeddin Sabuncuoğlu)*. I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- UZEL İter ve Kenan SÜVEREN (1999), *Şerefeddin Sabuncuoğlu-Mücerrebname*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- YAVUZ, Kemal (1983), “XIII.-XIV. Asır Dil Yadigârlarının Anadolu Sahasında Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Yıllığı Faruk Kadri Timurtaş'a Armağan*, S. 27, Ankara, s. 9-57.

Kısaltmalar

- CH Cerrâhiyyetü'l-Haniyye
KMT Kitâbü'l-Müntehâb fi't-Tıbb
M Mürşid
Mf. Müfid (Nazmü't-Teshil)
MŞ Müntahâb-ı Şifâ
Müc. Mücerrebname
TS Türkçe Sözlük
Y Yadigâr